

MORMÎNT GETIC ÎN PREAJMA BUCUREȘTILOR

DE

MARGARETA CONSTANTINIU și VALERIU LEAHU

În luna noiembrie 1967, Muzeul de istorie a orașului București, a intrat în posesia unor obiecte de metal — un coif de bronz și patru vîrfuri de lăncii — în legătură cu care donatorul lor¹ aducea doar informația că ar fi fost găsite, cu prilejul unor lucrări de irigație, în terenurile Gospodăriei agricole de stat Mihăilești. Investigații imediate au fost de natură să identifice, cu toată precizia, locul unde s-a făcut descoperirea și chiar să o completeze cu noi elemente de inventar. În schimb, nu s-au putut stabili, în măsura dorită, condițiile sigure în care au fost aflate obiectele și nici reconstitui situația exactă a acestora.

Piese de metal au fost găsite de o echipă de lucrători care săpau un canal de irigație. Deși grupul antichităților a fost numeros, conținând și piese ceramice de dimensiuni mari, precum și resturi de oase calcinate, lucrătorii, probabil neobservîndu-le, le-au spart și împrăștiat, atenția lor fiind atrasă numai de coif și de vîrfurile de lăncii. Toate încercările de a identifica pe cei care au stabilit contactul prim și direct cu descoperirea și de a sta de vorbă cu ei au fost zadarnice². S-a adăugat apoi o împrăjare care a dovedit și inutilitatea unor eforturi suplimentare de a reconstitui situația *in situ*: în locul descoperirii, canalul de irigație era deja cimentat — suprafața unei case adiacente deschise găsindu-se net în afara punctului unde fuseseră constatate piesele ceramice și de metal. Astfel rezultatul pozitiv al tuturor cercetărilor din teren s-a redus la aflarea unor resturi de oase calcinate, precum și la îmbogățirea grupului de antichități cu vase fragmentare de lut și cu alte obiecte de metal: câteva fragmente din coiful de bronz, o piesă de harnașament și o zăbală.

¹ Piese de metal au fost donate Muzeului de istorie a orașului București de către Andrei Nicolae, tehnician la T. C. I. F. nr. 3, București, care a manifestat simpatie pentru antichitățile descoperite întâmplător și care ne-a acordat tot ajutorul în acțiunea de recuperare și de cercetare.

² La data la care autorii articolului de față au ajuns la locul descoperirii, lucrările de irigație erau încheiate, iar șantierul în curs de evacuare. Lucrătorii zilieri angajați plecaseră, iar foarte puținele date, în legătură cu identitatea celor care au efectuat descoperirea, s-au dovedit contradictorii și de neutilizat. Donatorul Andrei Nicolae nu a fost de față în momentul în care piesele de metal au fost scoase din pămînt.

Ținând seama de valoarea intrinsecă a obiectelor recuperate, dar și de împrejurarea că ansamblul descoperirilor îngăduie ipoteze încărcate de semnificații, considerăm utilă publicarea lor, chiar în condițiile lipsei unor elemente esențiale în legătură cu situația în care au fost aflate.

Cum s-a mai menționat, grupul de antichități a fost descoperit într-un teren aparținând Gospodăriei de stat Mihăilești. Locul se află pe terasa înaltă, stîngă, a pîrîului Ilfovăț, în bazinul Neajlovului și este situat la o depărtare de aproximativ 1 km nord-est de satul Făcău, de pe malul celălalt al apei.

Terasa înaltă stîngă a Ilfovățului se remarcă — deosebindu-se astfel, de pildă, de terasa înaltă a Argeșului — printr-o vălurire a terenului ;

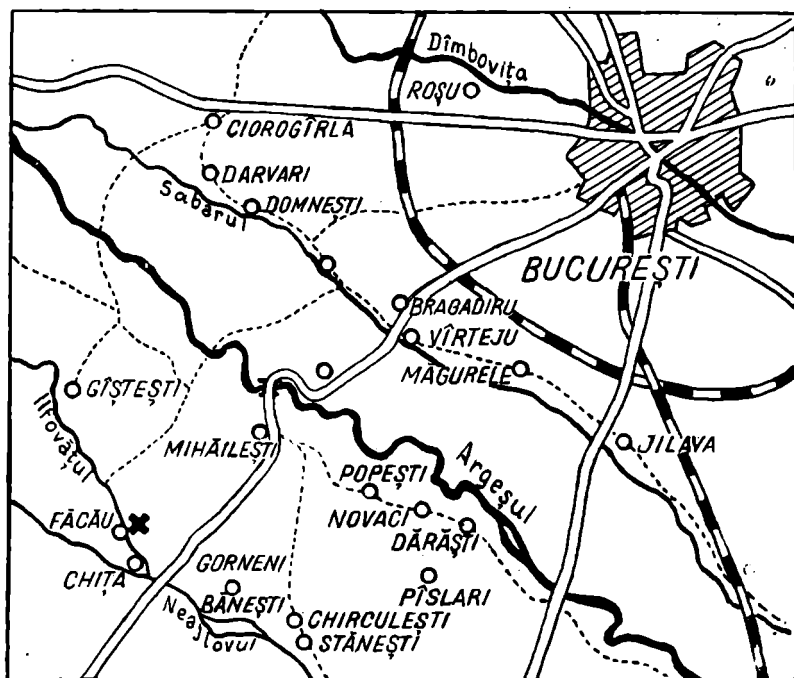

Fig. 1. — Schița zonei unde a fost efectuată descoperirea mormîntului getic.

în această configurație geografică, locul unde a survenit descoperirea se află pe una din înălțimile maxime. Canalul, a cărui deschidere a dus la găsirea obiectelor, străbate pe axa nord-est — sud-vest un teren plan, pentru ca apoi să coboare în pantă repede către lunca riului. Coiful și virfurile de lăncii, iar mai apoi și celelalte obiecte au fost găsite în punctul unde canalul de irigație intersectează linia din care terasa începe să coboare în pantă.

Potrivit relatărilor sumare dobîndite, atît piesele de metal cît și cele ceramice ar fi fost aflate *toate, împreună*, la adîncimea aproximativă de 1 m. Exactitatea acestei informații o considerăm confirmată prin faptul că resturile vaselor de lut și celelalte obiecte de metal, neobservate de cei care au săpat canalul de irigație, au fost găsite ulterior în cursul cercetării,

pe o rază de maximum 1 m la punctul indicat ca loc al descoperirii, în pământul scos din săpătură.

Atît cît a putut fi recuperat, lotul de piese ceramice și de metal cuprinde :

1. Vas fragmentar de dimensiuni mari, lucrat cu mîna din lut amestecat cu nisip, bucăți de calcar foarte mărunt sfărîmate și cioburi bine pisate. Degresanții sînt dozați în cantități nu prea mari, în procent mai crescut aflîndu-se cioburile pisate. Pasta a fost bine frămîntată, astfel încît pereții au o structură omogenă, compactă. Ambele suprafețe au fost îngrijit netezite, în exterior, pe alocuri observîndu-se chiar zone și dungi lustruite, produse prin frecarea cu un obiect de lemn nu prea gros. Arderea a fost uniformă, pasta căpătînd o culoare cenușie deschisă, care se observă atît

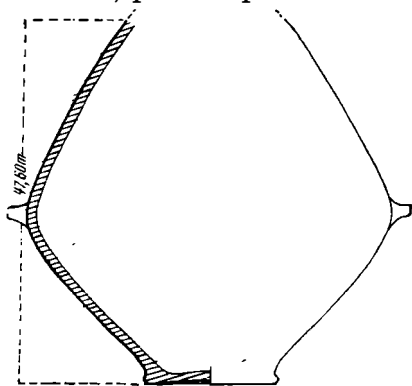

Fig. 2. — Vas-urnă fragmentar.

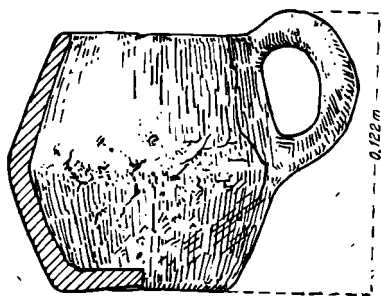

Fig. 3. — Cană de lut.

pe suprafața interioară cît și în spărtura pereților, pe toată grosimea lor. În exterior însă, recipientului i s-a dat culoarea neagră. Din vas au putut fi reconstituite două fragmente care nu se leagă între ele : partea inferioară a corpului, continuîndu-se și cu un mic fragment din partea superioară, și un fragment mare din jumătatea superioară, fără gura vasului. Din buză se păstrează numai două fragmente izolate. Recipientul era o urnă mare bitronconică, cu etajele aproximativ egale și avînd pîntecele rotunjit situat la jumătatea vasului. Marginea era scundă, puțin răsfrîntă în afară, cu buza teșită drept. Fundul, relativ îngust, era drept. Pe zona diametrului maxim se aflau proeminențe-apucători rectangulare, dispuse orizontal. O proeminență se păstrează pe jumătatea inferioară a vasului, iar o alta pe un fragment care nu a putut fi atașat vreuneia din părțile reconstituite. Nu se poate ști cîte proeminențe a avut vasul întreg. În afara apucătorilor, urna a fost sigur ornamentată — foarte probabil pe partea sa superioară — cu cîțiva butoni tronconici. Un atare buton se găsește pe un mic fragment, care nici el nu a putut fi inclus uneia sau alteia din părțile mari întregite. Înălțimea calculată a vasului-urnă a fost aproximativ 0,450 m. Diametrul maxim măsoară 0,475 m iar diametrul fundului 0,177 (fig. 2).

2. Cană cu toartă, lucrată cu mîna din lut amestecat cu nisip antrenînd și paiete de mica, cu pietriș foarte mărunt sfărîmat, cioburi pisate și bucăți de calcar. În pastă, nisipul a fost dozat în proporție relativ mare, pe cînd pietrișul și cioburile au fost amestecate în cantități reduse, bucățile de calcar observîndu-se foarte rar. În exterior, vasul a fost acoperit cu

slip, lustruit apoi, dar acesta se păstrează acum numai pe câteva zone din vecinătatea torții. Arderea a fost neuniformă — temperatura cuprinzând mai brusc și mai puternic o jumătate din corpul recipientului — și incompletă, astfel încît suprafețele exterioare ale cunii sînt de culoare cafenie deschisă, iar miezul pereților portocaliu. Înălțimea, de pe creasta torții pînă la fundul vasului, este 0,122 m; înălțimea numai a corpului cunii măsoară 0,108 m; diametrul gurii este 0,085 m; diametrul maxim măsoară 0,116 m, iar fundul are un diametru de 0,078 m. Grosimea pereților cunii este de aproximativ 0,006 m, iar grosimea maximă a torții 0,016 m. Corpul cunii este bitronconic, cele două etaje avînd înălțimea aproximativ egală. La etajul superior se observă o oblicitate mai pronunțată a peretelui în zona opusă torții, împrejurare care face ca diametrul gurii să fie puțin mai redus decît cel al fundului. (Gura și fundul, raportate la întreaga arhitectonică a recipientului, sînt relativ mari.) Fundul cunii este drept, plat. Toarta verticală, în secțiune plan-convexă, are un singur braț, arcuit simplu dar puternic, deschiderea fiind astfel ovală; un capăt al torții se sprijină pe marginea vasului, celălalt pe corp, în zona de maxim diametru. Cana nu este ornamentată (fig. 3).

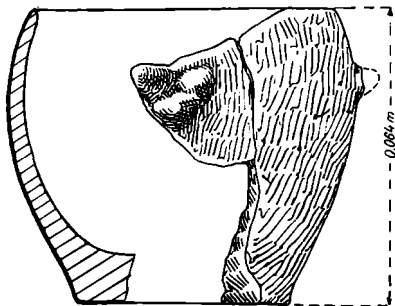

Fig. 4. — Vas fragmentar.

chisă, în timp ce interiorul, pe aproape toată grosimea pereților, apare negru. Înălțimea vasului era de 0,064 m, diametrul maxim de 0,067 m; diametrul fundului (calculat) trebuie să fi fost de aproximativ 0,040 m. Corpul recipientului era în formă de butoiăș. Pe umeri era ornamentat cu patru proeminențe triple, aplicate simetric la extremitățile a două diametre perpendiculare (fig. 4).

4. Fragmente aparținînd unui vas de dimensiuni relativ mari și cu pereții relativ groși, lucrat cu mîna din lut amestecat cu nisip, pietriș și calcar foarte mărunț sfărîmate și cioburi pisate. Între degresanți precum-păneste nisipul, din care cauză suprafețele recipientului sînt aspre. Pasta a fost bine frămîntată, pereții avînd în spărtură o structură compactă. În interior vasul a fost bine netezit (în exterior corodarea accentuată nu îngăduie aprecieri). Vasul a fost ars în mediu oxidant, incomplet, suprafețele fiind de culoare cărămidie, în timp ce miezul este negru. Se păstrează fundul (diametru 0,013 m) cu o mică parte din pereți și alte câteva fragmente din corpul vasului. Numai pe baza acestora este foarte greu să se determine forma, cu atît mai mult cu cît este evidentă și o deformare prin ardere secundară a fragmentelor păstrate. Ținînd seama de orientarea pe care o au pereții dinspre fund și de gradul de curbura a fragmentelor din pîntece, se poate face doar supoziția că este vorba de un vas de tipul urnei tronconice avînd pereții ușor curbați.

5. Fragment din marginea unui vas, foarte probabil de tipul urnei în formă de clopot, cu buza subțiată și ușor teșită oblic în interior, lucrat

cu mîna din pastă cu compoziția întru totul asemănătoare pastei vasului de la nr.4. Spre deosebire de acesta, fragmentul de urnă în formă de clopot

Fig. 5. — Coif de bronz de tip atic.

prezintă suprafețele netezite, mai ales în interior. Arderea incompletă a fost făcută tot oxidant. În exterior, la aproximativ 0,055 m sub buză, era aplicat un brîu alveolar.

6. În fine, două fragmente (mici părți de fund și de pîntece), provenind ambele din același vas, lucrat tot cu mîna, din lut conținînd calcar, cioburi pisate și pietricele mărunt sfărîmate și tot incomplet ars în mediu oxidant. Forma recipientului nu se poate nici măcar presupune.

7. Coif de bronz de tip atic, cu obrăzare mobile (lipsă). Este lucrat dintr-o singură foaie de metal cu grosimea medie de 0,001 m. Suprafețele exterioare și interioare ale coifului sînt netede. Urme ușoare ale netezirii metalului persistă în interiorul calotei — în unghiul pe care-l formează aceasta pe linia de simetrie și în acela dintre calotă și partea inferioară observîndu-se semnele cizelării. Calota, văzută în secțiune orizontală, este elipsoidală, pe axul de simetrie avînd o curbură ascuțită. Marginea calotei redînd linia părului se ridică în drepul frunții în unghi ascuțit, iar către spate coboară ușor oblic. Partea de jos a coifului, cu funcția de a apăra fruntea și ceafa, este marcată printr-o retragere spre interior, formînd cu calota un unghi aproape drept. Apărătoarea de frunte este verticală, cu arcadele pentru ochi subliniate prin cîte o linie în relief care, prelungindu-se, devin mai puternice pe apărătoarea de nas. Aceasta este scurtă (ea măsoară 0,030 m), are o formă aproape dreptunghiulară, dar liniile în relief conturează forma nasului. Marginile apărătorii pentru frunte și nas sînt ușor înclinate spre interior, urmărind astfel anatomia feței. Apărătoarea pentru ceafă este trasă arcuit în afară (arcul de cerc are o deschidere de 0,055 m), iar lateral, de ambele părți, formează două prelungiri rotunjite care urmează linia urechilor. Marginile acestora sînt subțiate și trase în afară; pe distanța dintre ele, marginea apărătorii pentru ceafă este îngroșată și fațetată, fiind în secțiune triunghiulară. Pe latura stîngă a coifului, la baza tîmplei, se păstrează două nituri care atestă existența obrăzarelor mobile³. La virful unghiului frontal este aplicată o mică protomă de berbec, tot din bronz, care făcea parte dintr-o piesă mai mare, așa cum reiese din urmele de deslipire lăsate pe metal în continuarea aplicii zoomorfe și apoi, mai departe, pe linia de simetrie. O ruptură rotundă înspre spate lasă impresia că a fost provocată de smulgerea unei piese atașate coifului. Dacă o atare piesă era o verigă prinsă de calotă prin intermediul unui suport servind la atîrnarea coifului pe umăr ori la centură, cum se obișnuia, sau dacă în acel loc era fixată o creastă metalică⁴ ce mergea din spate pînă în fața coifului unde se prindea prin protoma de berbec, nu se poate preciza, după cum nu este exclusă ipoteza ca piesa din frunte să fi fost un element decorativ de sine

³ Obrăzarele mobile constituie o modificare ulterioară a tipului atic, una dintre primele reprezentări în felul acesta găsindu-se pe *arybalos*-ul din Cos. Tot cu obrăzare mobile sînt și coifurile atice de la începutul secolului al V-lea, sculptate pe frontonul templului din Egina. Mai tîrziu ele dispar de pe monede și de pe vasele cu figuri roșii pe care sînt reprezentate coifuri atice. Cum vor fi fost obrăzarele coifului elenic descris aici, putem doar presupune (prin analogie cu alte piese asemănătoare) că erau ușor lățite și rotunjite la partea inferioară. Despre modul cum se prindeau ele de coif, cele două nituri și urmele observate în dreptul lor, pe metal, indică întrebuițarea unui sistem de „balamale” prinse de coif printr-o placă fixată cu nituri. Pentru o descriere amănunțită a acestui mod de prindere cf. B. Z. Rabinovici, Шлемы скифского периода. In Труды отдела истории первобытной культуры, I, Leningrad, 1941, p. 142; A. Rădulescu, *Elmi bronzee di Ostrov*, in *Dacia*, N. S., VII, 1963, p. 545, fig. 9/1 și p. 546, fig. 10/1.

⁴ Nu toate coifurile erau prevăzute cu creastă și pană. Cele mai multe exemplare avînd analogii cu coiful prezentat sînt lipsite de astfel de accesorii, deși în mod obișnuit se constată că războinicii „barbari” care au purtat coifuri elenice au adăugat acestora unele elemente mai mult sau mai puțin complicate; cf. Paul Coussin, *Les Armes Gauloises figurées sur les monuments grecs, etrusques et romains* (suite et fin), in *RA*, XXVI, Paris, 1927, p. 53.

stătător⁵ iar gaura dinspre spatele coifului să indice locul unde era fixat prin nituri, panașul⁶. Înălțimea 0,258 m ; lungimea 0,291 m (fig. 5).

8. Virf de lance din fier, lung de 0,298 m (lungimea frunzei 0,224 m ; a tubului 0,074 m) lucrat prin batere cu ciocanul dintr-o singură bucată de metal, tubul de înmănușare fiind realizat prin obținerea, în continuarea frunzei, a unei porțiuni lățite, cu forma trapezoidală-alungită, curbată apoi, marginile ei lungi fiind strîns alăturate. Virful propriu-zis (frunza) este dezvoltat, bine alungit, dar prezintă o formă mai lățită, cu baza arcuită mai brusc. Secțiunea nervurii mediane duble este romboidală. Tubul de înmănușare era tronconic-alungit (fig. 6/1).

9. Virf de lance din fier, lung de 0,274 m (lungimea frunzei 0,222 m ; a tubului 0,052 m) lucrat în aceeași tehnică și cu forma întru totul asemănătoare, doar cu deosebiri că piesa este mai redusă, iar muchiile nervurii mediane apar mai ascuțite (fig. 6/2).

10. Virf de lance din fier lung de 0,304 m (lungimea frunzei 0,198 m ; a tubului 0,106 m), lucrat în tehnica constatată și la exemplarele anterioare. Virful propriu-zis este în forma frunzei de salcie. Nervura mediană dublă, cu secțiunea tot romboidală, este, prin raport cu îngustimea frunzei, puternic profilată. Tubul de înmănușare, lung, reprezentînd cam două treimi din lungimea frunzei, apare la acest de-al treilea exemplar fațetat de jur-împrejur prin ciocănire (fig. 6/3).

11. Virf de lance din fier, lung de 0,234 m (lungimea frunzei 0,135 m ; a tubului 0,099 m) prezentînd aceeași tehnică de lucru și aceeași formă, doar mărimea fiind puțin redusă (fig. 6/4).

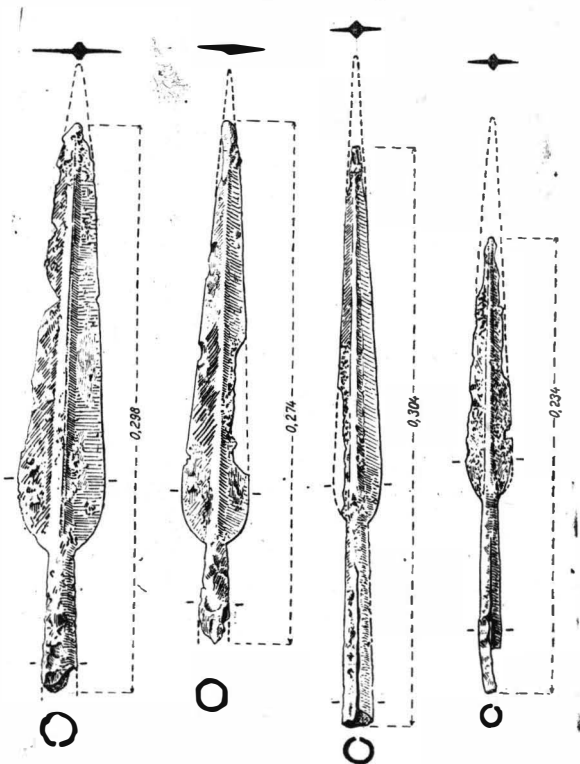

Fig. 6. — Virfuri de lăncii din fier.

⁵ Protoma de berbec este lucrată în stilul aplicelor de argint (piese de harnașament) din tezaurul de la Craiova (mormîntul traco-getic). Cf. *Istoria României*, I, p. 156, fig. 29/12 ; D. Berciu, *Arheologia preistorică c Olteniei*, în AO, XVIII, nr. 104—106, p. 331, fig. 225/6—11. Socotim că ar fi foarte util studiul elementelor de ornamentare de pe coifurile atice, întrucît se pune problema de a ști cum în atare elemente se manifestă prezența localnicilor, cu gustul și cu formele lor de creație artistică.

⁶ La un coif grecesc din Caucaz, calota are o simplă gaură pentru inserțiunea panașului. Cf. DA, XV, p. 1466 și B. Z. Rabinovici, *op. cit.*, p. 156, fig. 26/3.

12. Zăbala fragmentară din fier (fig. 7/1). Muștiuc lung de 0,229 m, format din două bare drepte întoarse la capete și formînd ochiuri, ovale în extremitățile unde se prindeau psaliile și rotunde la capetele unde barele se înlănțuiesc. Secțiunea ambelor bare este rotundă, cu excepția inelelor de înlănțuire, unde ea apare rectangulară. Pe unul din brațele muștiucului se mai găsesc petrecute două rozete de bronz, mobile, cu marginile zimțate, între care se află un tambur de bronz, cu corp cilindric și cu suprafața hașurată, el fiind fixat pe bară. Rozetele și tamburul sînt pe alocuri deformatе și chiar topite printr-o ardere puternică.

13. Verigă (piesă de harnașament?) cu diametrul maxim de 0,065 m, avînd forma unei scări de sa, lucrată prin ciocănire dintr-o bară de fier cu secțiunea rectangulară. În punctul maximei arcuirii, pe una din fețe, se găsește un buton format dintr-o tijă scurtă, dreptunghiulară în secțiune,

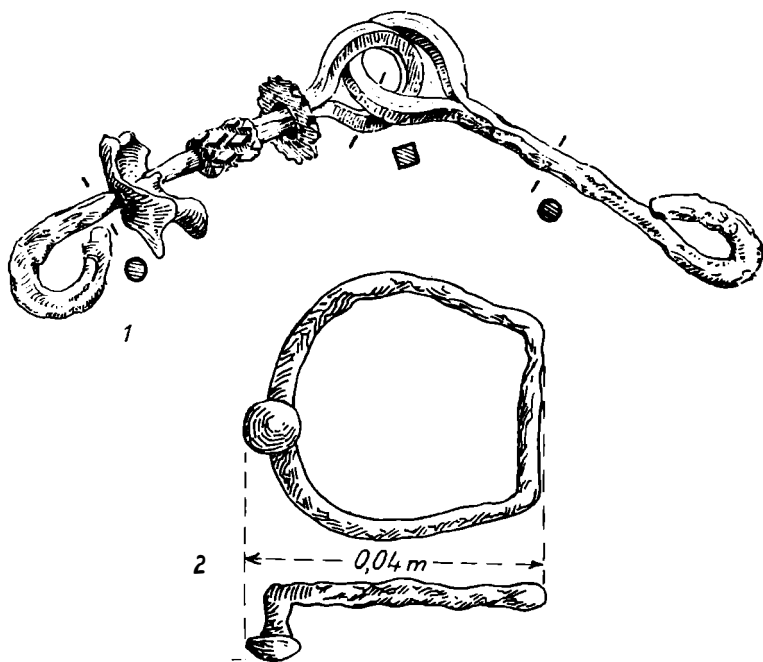

Fig. 7. — 1, zăbala fragmentară; 2, verigă cu buton din fier.

susținînd capul, o floare emisferică, proeminentă, ce depășește în afară atît tija, cît și marginea verigii (fig. 7/2).

O primă problemă pe care o pun obiectele aduse în discuție este aceea de a ști dacă ele alcătuiesc *toate, împreună*, un complex unitar, închis. Rezolvarea trebuie să fie afirmativă, ținînd seama de următoarele situații observate :

Canalul de irigație a cărui săpare a provocat descoperirea a fost cimentat numai la capătul său de scurgere, pe o distanță de 4 m, locul de găsim a obiectelor antice fiind situat aproximativ la mijlocul acestei distanțe. În rest însă, urmînd canalul pînă la o depărtare apreciabilă, a fost posibilă

observarea succesiunii depunerilor geologice, de la stratul vegetal și pînă în plin sol terțiar. Într-o atare situație, absența oricăror urme de cultură materială străveche s-a dovedit a fi categorică, la fel de categorică fiind lipsa acestor urme și în pămîntul scos prin săparea canalului și depus pe ambele lui părți.

Absența resturilor de așezări omenești a putut fi verificată, prin controale repetate, pe o rază mai întinsă. Abia la vreo 500 m depărtare spre sud de canal apar urmele unei așezări neolitice și, mai departe, la aproximativ 800 m tot spre sud, resturile unei stațiuni Latene, ale cărei materiale însă aparținînd neîndoiește secolelor II—I î.e.n., nu pot fi puse în legătură, așa cum va rezulta, cu coiful de bronz și cu celelalte obiecte.

În felul acesta, *starea izolată* a grupului de antichități descoperit pe malul rîului Ilfovăț apare evidentă.

Sigură apare și împrejurarea că obiectele au constituit un tot unitar. În sensul acesta pledează, poate, nu atît constatarea din teren — că resturile de coif, zăbala și fragmentele ceramice au fost recoltate întocmai din punctul indicat ca loc de descoperire a coifului și virfurilor de lăncii — cît, îndeosebi, rezolvarea celei de-a doua probleme implicate de studiul obiectelor prezentate și anume datarea lor.

Din capul locului, trebuie consemnată constatarea că nu toate piesele care compun descoperirea de lingă satul Făcău pot fi cert încadrate în timp. Astfel, este greu să se considere reper cronologic sigur vreunul din vasele fragmentare lucrate din pastă „poroasă”. Tot așa, veriga cu buton, nici ea nu poate fi precis datată cîtă vreme nu i s-au putut preciza funcția tipologică și stabili analogii. În consecință, nu stăruim asupra acestora, discuția referitoare la datare urmînd să se întemeieze pe studiul celorlalte obiecte.

Procedînd așa, va fi desigur firesc ca atenția să se îndrepte, în primul rînd, asupra acelor piese care reprezintă în spațiul de la nordul Dunării de jos, elemente de cultură materială străveche bine date.

În sensul acesta trebuie desigur privită cana cu toartă. Ea reprezintă neîndoiește un stadiu doar puțin mai avansat al seriei de căni numită de D. Berciu „Cernavoda-Frumușița-Odobesti”, serie care, potrivit opiniei aceluiași cercetător, s-a putut dezvolta în procesul genezei culturii Latene geto-dace, ca rezultat al unei contaminări „între forma tradițională bitronconică a urnelor hallstattiene și aplicarea torții, datorită influenței grecești”⁷.

Prin intermediul cănii de la Cernavoda — care a putut fi încadrată cronologic datorită asocierii ei cu o oglindă de bronz de tip olbiopolitan — seria Cernavoda-Frumușița-Odobesti este datată în secolul al V-lea î.e.n., mai probabil în prima jumătate a acestui veac. Pentru cana găsită pe malul rîului Ilfovăț, analogia cea mai potrivită însă, mergînd aproape pînă la identitate, o reprezintă cana de la Zimnicea, publicată încă de V. Pârvan, și a cărei datare, în genere admisă, este secolul al IV-lea î.e.n.⁸. În acest cadru de timp strîns delimitat situăm și cana descrisă mai sus iar prin ea întreaga descoperire arheologică din apropierea satului Făcău. Cum se va vedea

⁷ D. Berciu, *Descoperirile getice de la Cernavoda (1954) și unele aspecte ale începutului formării culturii Latene geto-dace la Dunărea de jos*, în *Materiale*, IV, 1957, p. 293.

⁸ Vasile Pârvan, *Getica*, în *ARMSI*, seria III, tom. III, București. 1926, p. 579 cu fig. 419; D. Berciu, *loc. cit.*

în cele ce urmează, această încadrare — secolul al IV-lea î.e.n. — este susținută și prin datarea coifului de bronz.

Coiful acesta aparține unei serii numeroase de astfel de piese — toate lucrate din bronz dar avînd uneori suprafața suflată cu argint ori cu aur — și care, prin anumite trăsături bine individualizate, reproduc un singur tip : atic, numit așa după reprezentările lui pe vasele cu figuri negre și pe monedele atice din a doua jumătate a secolului al VI-lea î.e.n.

Vehiculate desigur de către negustorii greci care cutreierau Pontul Euxin și-și desfășeau produsele mai cu seamă în orașele-colonii de pe malurile acestuia, coifurile atice s-au putut astfel răspîndi pe o arie destul de întinsă : pe țărmul nordic al Mării Negre, în Crimeia și pînă pe cursul mijlociu al Niprului, în Caucazul de nord și în Transcaucazia, iar pe țărmul apusean în lumea tracilor și a geților, atît pe teritoriul de azi al Republicii Populare Bulgaria cît și pe cel al Republicii Socialiste România.

Vehicularea acestor obiecte a început încă din cursul veacului al V-lea î.e.n. dar o răspîndire masivă a lor a avut loc în cursul veacului următor, pe măsura intensificării activității orașelor-colonii de pe țărmurile mării și a capacității de absorbție a bunurilor de civilizație greacă de către populațiile din aceste zone.

Deși multe descoperiri s-au făcut izolat sau în condiții incerte, ori în asociere cu obiecte care n-au putut constitui jaloane cronologice, există totuși și suficiente cazuri în care coifurile atice au putut fi încadrate în timp, cît se poate de sigur. Referirea trebuie astfel făcută la coiful de la Kekuvațki, de lingă Kerçi, bine datat în prima jumătate a secolului al IV-lea î.e.n., prin asocierea lui cu o amforă ștampilată și îndeosebi cu un vas peliké cu figuri roșii⁹; sau la coiful de bronz, găsit într-unul din tumuli săpați la Galușcino, lingă Pastirsk, și el bine datat în secolul al IV-lea î.e.n., tot prin asociere cu ceramică greacă¹⁰; sau, în fine, la unele exemplare din Bulgaria, de asemenea datate în secolul al IV-lea î.e.n.¹¹.

Coifurile amintite, și altele încă, aparținînd tipului atic, se aseamănă cu exemplarul publicat în studiul de față adeseori pînă la detalii neînsemnate. O discuție lărgită, procedînd la analiza tuturor asemănărilor și deosebirilor ce se pot face în această privință poate fi însă socotită neoportună, cîtă vreme intervine o împrejurare : coiful acesta¹² găsit în România, se aseamănă cu exemplarul etalon al tipului atic din regiunile extra-elenice (coiful de lingă Kerçi, poate și cel mai bine datat) aproape pînă la identitate. Evident, rămînînd în afara discuției obrăzarele, care lipsesc la coiful descris în aceste pagini, singura deosebire sensibilă intervine la apărătoarea pentru nas, mai lungă și cu forma evasitriunghiulară la coiful Kekuvațki.

În funcție de această analogie se poate socoti veacul al IV-lea î.e.n., ca dată sigură pentru coiful de bronz de tip atic găsit în apropierea satului Făcău, totodată dobîndind încă un element pentru susținerea încadrării cronologice a descoperirii prezentate în studiul de față.

⁹ Rabinovici, *op. cit.*, p. 142.

¹⁰ *Ibidem*, p. 143.

¹¹ Deși în Bulgaria par să fie mai răspîndite coifurile de tip calcidic, nu lipsesc nici exemplarele atice, datate în veacul al IV-lea î. e. n. Cf. *Isvestia-Institut*, XIX, 1955, p. 56 cu fig.

¹² În afara coifului publicat în articolul de față, un alt exemplar, tot de tip atic, datat spre sfîrșitul secolului al IV-lea î. e. n. a fost descoperit la Zimnicea, cf. *Istoria României*, I, 1960, p. 231 (capitol redactat de Radu Vulpe).

Celelalte piese — zăbala fragmentară, vîrfurile de lăncii și vasul bitronconic — nu mai oferă posibilități de datare strînsă, precisă. S-ar părea, la o primă privire, că fixarea în timp a acestor obiecte este de natură să urce sensibil încadrarea admisă pînă acum. Va fi totuși ușor să se constate că nu lipsesc acele argumente care să situeze un obiect sau altul, cît se poate de întemeiat, în cursul veacului al IV-lea î.e.n., în care se plasează, neîndoielnic, cana cu toartă și coiful de bronz.

Muștiucul de zăbală format din două bare înlănțuite și cu ochiuri inelare la capete își găsește multe și bune analogii în descoperiri similare din Hallstattul tîrziu, exemplarele mai cunoscute fiind desigur acelea din necropola recent publicată de la Ferigele. După cum este știut, complexul Bîrsești-Ferigele — de caracter tracic — a fost datat între mijlocul secolului al VI-lea — sfîrșitul secolului al IV-lea î.e.n.¹³. Utilizînd analogia aceasta, o datare mai strînsă nu poate fi însă obținută, întrucît la zăbala fragmentară adusă în discuție lipsește tocmai elementul cel mai util încadrării cronologice: psaliile. În acest caz urmează să fie folosită existența rozetelor și a tamburului mobil. După cum se știe, atare accesorii sînt atașate zăbalelor întîlnite în lumea tracică în intervalul secolelor V—III î.e.n. În limitele intervalului precizat prin cele două analogii — mijlocul secolului al VI-lea — secolul al III-lea î.e.n. — prezența accesoriilor pe zăbala fragmentară descrisă și lipsa lor la zăbalele complexului Bîrsești—Ferigele constituie un argument pentru a data piesa recent descoperită către limita de jos, oricum post secolul al V-lea î.e.n.

Întru totul asemănător este cazul celor patru vîrfuri de lăncii. Și ele își fac apariția tot în complexe — funerare îndeosebi — din perioada tîrzie a Hallstattului, exemple bine știute putînd fi luate iarăși din necropolele Balta Verde—Gogoșu, Bîrsești—Ferigele¹⁴. Reținem însă că în acest caz analogia este deplină pentru vîrfurile de lăncii în forma frunzei de salcie și că ea nu se referă la exemplarele cu forma mai lătită și cu baza arcundu-se accentuat. Atare exemplare se întîlnesc, în schimb, în morminte din secolul al III-lea î.e.n., atribuite celților și descoperite chiar pe teritoriul țării noastre¹⁵. Rezultă pentru vîrfurile de lăncii din descoperirea discutată, din nou un interval larg de timp, de aproape patru secole, în ale cărui limite însă, lipsa pieselor cu baza lătită și arcuită brusc, în necropolele hallstattiene tîrzii, face posibilă și acum datarea exemplarelor prezentate, într-o vreme sigur post secolului al V-lea î.e.n. iar prin asocierea surprinsă de noi, desigur în cursul secolului al IV-lea î.e.n.

Mai rămîne să se discute poziția vasului-urnă fragmentar.

Istoria unei bitronconice se leagă de cultura materială a primei epoci a fierului, cînd o atare formă este, pe spații largi, pe cît de tipică pe atît de variată, unii cercetători considerînd chiar că, de pildă, în Cîmpia Dunării, adică tocmai teritoriul care interesează în contextul de față, urnele bitronconice dispar către sfîrșitul veacului al V-lea î.e.n.¹⁶, în fața ofensivei produselor ceramice lucrate cu roata. Totuși, alți autori arată

¹³ Alexandru Vulpe, *Săpăturile de la Costești-Ferigele*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 245—246.

¹⁴ D. Berciu și Eug. Comșa, *Săpăturile arheologice de la Balta Verde și Gogoșu (1949 și 1950)*, în *Materiale*, II, 1956, p. 394—395, 457, fig. 132/1, 149/1—5, 155 etc.; Alexandru Vulpe, *Necropola din prima epocă a fierului de la Ferigele*, 1967, p. 64—65, pl. XX/3, 4, 7—12.

¹⁵ Cf. D. Berciu și Eug. Comșa, *op. cit.*, p. 385, fig. 124/4.

¹⁶ Alexandru Vulpe, *op. cit.*, p. 53.

că în Transilvania, forma adusă în discuție dăinuie pînă tîrziu, în morminte celtice din secolul al II-lea î.e.n.¹⁷, iar în Dobrogea, potrivit datării necropolei geto-dace de la Satul Nou — unde s-au găsit și urne bitronconice — ea poate fi urmărită de la sfîrșitul secolului al V-lea, tot secolul al IV-lea și pînă către începutul secolului al III-lea î.e.n.¹⁸. Că forme bitronconice și chiar vase de acest fel cu funcții rituale răzbat și dincolo de încheierea Hallstattului, în etapele mai timpurii ale perioadei și culturii Latène geto-dace, chiar în Cîmpia Munteană, o dovedește așezarea de la Zimnicea, unde asemenea recipiente nulipse¹⁹. În felul acesta privity problema, urna bitronconică recent descoperită pare a nu mai constitui un factor util datării, cu atît mai mult cu cît unele elemente cum sînt pîntecele umflat și rotunjit pe diametrul maxim, pasta și tratarea suprafețelor pledează pentru o încadrarea ei către sfîrșitul Hallstattului (sincronă cu grupa Vîrtop—Plopșor) în timp ce proeminențele rectangulare, orizontale, așezate pe linia diametrului maxim, sînt proprii unei transpuneri mai tîrzii a tipului, așa cum ne-o dovedesc descoperiri de la Apahida. Totuși, ceea ce interesează în contextul de față și poate fi socotit pe deplin dobîndit este faptul că urna bitronconică din grupul antichităților de pe malul riului Ilfovăț nu poate contrazice prin nimic datarea acestuia în secolul al IV-lea î.e.n., recipientul apărînd firesc în asocierea celorlalte piese, fie ceramice, fie de metal. Dar, atribuind tuturor obiectelor prezentate în studiul nostru, una și aceeași dată : secolul al IV-lea î.e.n., apare dovedit și în felul acesta caracterul unitar al descoperirii.

Ce a constituit atunci, aflarea la un loc a celor cîtorva vase de lut, a coifului de bronz, a vîrfurilor de lăncii și a pieselor de harnașament ?

Descoperirea, împreună cu toate aceste piese, a unor resturi de oase umane calcinate²⁰, trebuie considerată un fapt decisiv. Nu poate exista îndoială că a fost vorba de un mormint de incinerare²¹, cu atît mai mult cu cît urmele arderii puternice (pe rug) sînt evidente și la piesele de metal, îndeosebi la zăbală și pe vîrfurile de lăncii.

Apare, de asemenea sigur faptul că a fost vorba de un mormint plan de incinerare, nici cel mai neînsemnat indiciu de existență a vreunui tumul nefiind constatat în teren.

Cui va fi aparținut mormîntul, ce amprentă etnică a purtat el ? Întrebării i se poate, desigur, răspunde, dar consemnînd neapărat acea ezitare produsă de lipsa atît a unor observații directe în teren cu privire la rituaful de înmormîntare, cît și a unor elemente de inventar, hotărîtoare în privința aceasta.

Mormîntul a fost getic, așa cum o atestă ceramica de veche și neîndoielnică tradiție locală, așa cum o dovedește mai ales cana bitronconică cu toartă. Singurul argument ce ar putea atenua încheierea aceasta și îi

¹⁷ Vlad Zirra, *Un cimitir celtic în nord-vestul României*, Muzeul regional Maramureș, 1967, p. 102; I. H. Crișan, *Materiale dacice din necropola și așezarea de la Ciumești și problema raporturilor dintre daci și celți în Transilvania*, Muzeul regional Maramureș, Baia Mare, 1966, 1966, p. 8—14.

¹⁸ Bucur Mitrea și colaboratori, în *Mateniale*, VII, 1961, p. 284—287; *ibidem*, VIII, 1962, p. 371; I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 49.

¹⁹ I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 33.

²⁰ Determinarea resturilor de oase a fost făcută la Institutul de antropologie din București.

²¹ Credem că mormîntul a fost izolat, că acolo nu se mai află o necropolă. Argumentul în acest sens poate să îl constituie aceeași lipsă totală a indiciilor pe profilele canalului de irigație.

opune anume rezerve ar fi imposibilitatea de a ști dacă și ritualul de înmormîntare a fost getic, dacă resturile cinerare au fost depuse în urnă cu capac.

Grupînd elemente de cultură materială autohtonă și bunuri de civilizație greacă, mormîntul de incinerare descoperit în bazinul Neajlovului, în preajma satului Făcău, prezintă o evidentă valoare. O dată în plus crește însemnătatea acestui complex funerar, cu cît, datat în veacul al IV-lea î.e.n., el se situează în plin proces de latenizare a culturii materiale și spirituale a populațiilor locale de la nordul Dunării de jos.

Încă Vasile Pârvan²², dar îndeosebi după aceea, Ion Nestor²³ și D. Berciu²⁴, au abordat problema rolului avut de factorul grecesc — fie direct, fie prin intermediul tracilor sud-dunăreni — în producerea fenomenului Latène și în geneza culturii Latène în Dacia, subliniind intensitatea cu care acest factor extern s-a grefat și a acționat mai ales în zona istro-pontică.

Între acele numeroase importuri — ceramice sau de metal, fie ele podoabe sau arme — de proveniență greacă, ajunse pe țărmurile vest-pontice sau nord-dunărene și însușite, îndeosebi, de aristocrația tribală locală, și care au constituit impuls pentru crearea atîtor forme noi ale culturii getice — coiful de bronz recent descoperit constituie o mărturie în plus. Și mai mult, poate, atestă fenomenul acesta de absorbție a unor elemente de cultură greacă, zăbala fragmentară, la care se constată că muștiucului de formă clară hallstattiană locală i-au fost atașate rozetele zimțate și tamburul cilindric, după invenție și gust elen²⁵.

Complexul funerar prezentat în studiul de față, introduce însă elemente noi îndeosebi pentru discutarea problemei ritmului în care s-a desfășurat, pe spații diferite, procesul de formare a culturii Latène geto-dace. Se pune, anume problema de a ști cum trebuie explicată împrejurarea că într-un teritoriu relativ restrîns, cum este acela constituit de zona centrală a Cîmpiei Muntene, au putut fi surprinse, existînd sincron — precizăm că avem în vedere veacul al IV-lea î.e.n. — de o parte manifestări de viață și de cultură materială categoric hallstattiene tîrzii, de altă parte, complexe de cultură proprii, neîndoielnic, culturii Latène. Pentru spațiul adus în discuție se pot cita așezările Hallstatt tîrzii descoperite la București, în cartierele Fundenii Doamnei și Militari, una dintre așezări fiind datată către sfîrșitul secolului al IV-lea î.e.n. cu ajutorul unui fragment de cantharos de tip „Mantelfigur”; cealaltă fiind tot astfel situată în timp, pe baza unei buze de skyphos atic cu figuri roșii. Din a doua categorie face parte fîrăște mormîntul cu cana bitroneonică cu toartă prezentat în studiul de față.

²² Vasile Pârvan, *La pénétration hellénistique dans la vallée du Danube*, în Acad. Roum. Bulletin de la Section Hist., X, 1923, p. 5 și urm.

²³ Ion Nestor, *Keltische Gräber bei Medias*, în Dacia, VII—VIII, 1937—1940, p. 159—182.

²⁴ D. Berciu, *Descoperirile getice de la Cernavoda ...*, p. 301—308; idem, *À propos de la genèse de la civilisation Latène chez les Geto-Daces*, în Dacia, N. S., I, 1937, p. 138—139; idem, *Sîntgeții tracilor nord-dunăreni?*, în SCIV, XI, 1960, 2, p. 261—283.

²⁵ Ivan Venedicov, *Тракуйская мода*, în Izvestia-Institut, XXI, 1957, p. 153—201.

Se admite în genere că o atare conviețuire, care caracterizează fenomenul de geneză a culturii Latène geto-dace, este surprinsă în zona istro-pontică începînd cu sfîrșitul veacului al VI-lea și continuînd în cursul veacului al V-lea, în timp ce pentru secolul al IV-lea descoperirile — dintre care este de ajuns să amintim pe cele de la Zimnicea — reflectă o cultură Latène în plină desfășurare, în curpînsul căreia nici unul din elementele specifice ei nu lipsesc.

Urmînd însă logica tuturor faptelor semnalate, va fi ușor să se constate acum că starea aceea complexă sub raport cultural, acel dualism de cultură caracteristic momentelor de început ale fenomenului latenizării se manifestă în centrul Cîmpiei Muntene cu peste un secol mai tîrziu față de realitățile din Dobrogea și de pe linia Dunării, atestînd o dezvoltare diferită ca intensitate chiar în cuprînsul zonei istro-pontice. Este, credem, expresia nu numai concretă, dar chiar frapantă (ținînd seama de vecinătatea teritoriilor aduse în discuție) a inegalității de ritm în care s-a desfășurat procesul trecerii de la prima la a doua epocă a fierului pe teritoriul Republicii Socialiste România.

UNE TOMBE GÊTE AUX ENVIRONS DE BUCAREST

RÉSUMÉ

En novembre 1967 a été récupéré l'inventaire d'une tombe d'incinération, découverte près du village de Făcău, au sud-ouest de Bucarest (fig. 1).

L'inventaire archéologique de la tombe de Făcău consiste en céramique et objets de métal : urne fragmentaire bitronconique munie de proéminences (anses) emplacements sur la partie bombée de la panse (fig. 2), cruche bitronconique à anse travaillée à la main (fig. 3) ; petit vase travaillé à la main en forme de baricaut (fig. 4) ; des fragments céramiques dont un appartenant à un vase en forme de cloche orné d'un bandeau alvéolaire ; casque attique en bronze (fig. 5) ; quatre points de lances en fer (fig. 6) ; mors fragmentaire en fer et bronze (fig. 7/1) ; anneau en fer muni d'un bouton (une pièce de harnachement) (fig. 7/2).

En ce qui concerne la date du complexe funéraire, elle peut être déterminée grâce à la présence de la cruche en terre cuite et du casque grec en bronze. La cruche présente des analogies avec celle de Zimnicea, datée du IVe siècle avant notre ère. Le casque en bronze de type attique est répandu en Grèce mais aussi dans les espaces extra-hellènes — aux bords de la mer Noire. En Grèce, ces casques sont attribués aux VIe — Ve siècle avant notre ère, mais les découvertes semblables, dans le monde extra-hellène appartiennent surtout au IVe siècle av.n.è. Les auteurs datent le casque de Făcău du IVe siècle av.n.è., par analogie aux autres découvertes similaires, mais les plus proches de tous les points de vue sont fournies par le casque de Kekuvatzki (près de Kertch) daté avec précision du IVe siècle de notre ère.

La tombe gète de Făcău constitue une contribution particulièrement utile à l'étude des différents aspects du processus de formation de la civilisation Latène géto-dacique. Les auteurs mettent en évidence le rythme inégal du développement de ce processus, dans l'aire géographique histro-pontique. Les populations du centre de la Valachie s'acheminent plus lentement vers le second âge du fer — à en juger d'après les établissements hallstattiens tardifs trouvés sur le territoire de la ville de Bucarest et datés du IVe siècle avant notre ère, grâce à la céramique grecque d'importation.

LÉGENDE DES FIGURES

- Fig. 1. — Esquisse de la zone où la tombe gète fut découverte.
Fig. 2. — Vase-urne en terre cuite (fragmentaire).
Fig. 3. — Cruche travaillée à la main.
Fig. 4. — Vase fragmentaire.
Fig. 5. — Casque en bronze de type attique.
Fig. 6. — Pointes de lances en fer.
Fig. 7. — 1, mors en fer et bronze ; 2, anneau en fer.